

Araştırma Makalesi/Research Article

Alman Gümrük Birliği (Zollverein) ve Osmanlı İmparatorluğu'yla İlişkileri

Burak Çıtır*

(ORCID: 0000-0002-7199-6816)

Makale Gönderim Tarihi
20.11.2022

Makale Kabul Tarihi
25.12.2022

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Çıtır, B., "Alman Gümrük Birliği (Zollverein) ve Osmanlı İmparatorluğu'yla İlişkileri", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7/Özel Sayı: Dr. Mahmut Kırkpınar'a Armağan: 1415-1445.

APA: Çıtır, B. (2022). Alman Gümrük Birliği (Zollverein) ve Osmanlı İmparatorluğu'yla İlişkileri. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7 (Özel Sayı: Dr. Mahmut Kırkpınar'a Armağan), 1415-1445.

Öz

Alman coğrafyasında bir serbest ticari bölge yaratma fikri, bu düşüncenin en aktif savunucusu olan Friedrich List gibi ekonomistlerle 19. yüzyılın başlarında büyük bir ivme kazanmıştır. Prusya, 1818'de tüm iç gümrük vergilerini ortadan kaldıran tarifesiyle serbest ticaret yapma fikrini komşu devletlere açmıştır. On yıl sonra Prusya ve Hessen-Darmstadt arasında ilk anlaşma imzalanırken aynı yıl, Bavyera ve Württemberg arasında da bir gümrük birliği kurulmuştur. Her iki gümrük birliğine karşı yine aynı yıl içerisinde Hannover öncülüğünde Mitteldeutscher Handelsverein adında bir ticaret birliği de oluşturulmuştur. 1834'e gelindiğindeyse artık bu gümrük ve ticaret birliklerine dahil olan devletler, Prusya'nın öncülüğünde bir gümrük birliği etrafında toplanmaya başlamıştır. Kurulan yeni birliğin adı Zollverein olarak

* Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye, bcitir@sakarya.edu.tr.
Res. Assist., Sakarya University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History, Türkiye.

adlandırılan Alman Gümrük Birliği'dir. Bu birlik, Alman İmparatorluğu'nun kuruluşundan on yedi yıl sonra Hamburg ve Bremen'in de dahil olmasıyla tüm Alman coğrafyasını kapsar hale gelmiştir.

1838 Balta Limanı Ticaret Anlaşması'yla başlayan ticari anlaşmalar sürecinde Zollverein de Osmanlı İmparatorluğu'yla 22 Ekim 1840 tarihinde bir ticaret anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşmadan sonra 1862'de bir anlaşma daha imzalanmıştır. Bu anlaşmanın kapsamı 1890'da genişletilmiştir.

Bu çalışma, Türkçe literatürde müstakil bir literatürün oluşmadığı Zollverein'in kuruluş süreci ve sonrasında Alman coğrafyasında yaşananların yanı sıra çevre ülkelerle ilişkilerine özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'yla olan ilişkilerine değinerek alana katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Zollverein, Mitteldeutscher Handelsverein, Einbecker Vertrag, Süddeutscher Zollverein, Osmanlı İmparatorluğu.

German Customs Union (Zollverein) and its Relations with the Ottoman Empire

Abstract

The idea of creating a free trade zone in German geography gained great momentum in the early 19th century with economists such as Friedrich List, who was the most active advocate of this idea. Prussia opened up the idea of free trade to neighbouring states with its tariff that abolished all internal customs duties in 1818. Ten years later, while the first agreement was signed between Prussia and Hessen-Darmstadt, another customs union was also established between Bavaria and Württemberg in the same year. Besides both customs unions, established a trade union called Mitteldeutscher Handelsverein under the leadership of Hannover in the same year. By 1834, the states included in these customs and trade unions began to gather around a customs union under the leadership of Prussia. The name of the new union established is the German Customs Union, called Zollverein. Seventeen years after the establishment of the German Empire, this union has become to cover the entire German geography with the inclusion of Hamburg and Bremen.

Zollverein also signed a trade agreement with the Ottoman Empire on October 22, 1840, during the commercial agreements that started with the 1838 Balta Limanı Trade Agreement. After this agreement, another agreement was signed in 1862. The scope of this agreement was extended in 1890.

This study aims to contribute to the field by mentioning the relations with the surrounding countries, especially the Ottoman Empire, as well as the

events in German geography during and after the establishment of Zollverein, where there is no independent literature in Turkish literature.

Keywords: Zollverein, Mitteldeutscher Handelsverein, Einbecker Vertrag, Süddeutscher Zollverein, Ottoman Empire

Giriş

Sanayi devrimi sonrası Batı Avrupa'nın farklı devletlerinde olduğu gibi Almanya'da da Friedrich List ve benzeri iktisatçılar, sanayileşme adına gümrük vergilerini ve müdahaleci iktisat politikalarını savunmuştur.¹ Napolyon Savaşları sonrasında Fransız pazarının ucuz İngiliz mamul mallarıyla dolmasına tepki olarak hükümet, Fransız ekonomisini korumak adına ithal mallara yüksek tarifeler uygulamıştır.² Aynı dönemde, Almanlar da İngiliz mallarına yüksek gümrük vergileri uygulayarak ithalatın neredeyse imkansız hale gelmesini sağlayacak bir yapılanmayı hayata geçirmiştir.³

Tercihli Ticaret Anlaşmaları, 19. yüzyıldaki ilk küreselleşme dalgasında ortaya çıkmıştır. 1833'te Prusya tarafından kurulan ve ortak bir tarife ve ticaret politikası hedefi olan Zollverein (Alman Gümrük Birliği) bu kapsamda erken dönem ekonomik entegrasyonun güzel bir örneğini oluşturmuştur.⁴ Napolyon Savaşları'nın getirdiği işgal ve yıkımdan Viyana Kongresi'ne (1815) kadarki süreçte Alman coğrafyasının içerisine girdiği siyasi karmaşa, ekonomik sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Kongre sonrasında gerçekleştirilen yapısal dönüşümle Alman devletlerinin sayısı altmıştan otuz dokuza düşerken kendi aralarında Deutscher Bund (Alman Konfederasyonu)⁵ adıyla bir

¹ Mehdi Shafeaddin, "How Did Developed Countries Industrialize? The History of Trade and Industrial Policy: The Cases of Great Britain and the USA", *United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD)/OSG/DP*, no. 139 (1998), s. 12-13.

² Obuah, Emmanuel E., Johnson O. Ndubuisi, and Godwin Tamunomi Dappa. "Trade as an Instrument of Diplomacy: An Assessment of Nigeria's Version of Protectionist Trade." *Journal of African Foreign Affairs* 4, no. 1/2 (2017), p. 12.

³ B. Ali Eşiyok, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Ekonomisine Eklemlenmesinde Bir Dönüm Noktası: 1838 Serbest Ticaret Anlaşması", *Mülkiye Dergisi* 34 (2014), s. 2. dp.

⁴ Kaan Yiğenoğlu, "The Turkey-UK Free Trade Agreement in Terms of Economic Diplomacy." *Insight Turkey* 23/4 (2021), p. 194.

⁵ Vladimir Potyemkin, *Uluslararası İlişkiler Tarihi Diplomasi Tarihi*, çev. Atilla Tokatlı, İstanbul: May Yayınları, 1977, s. 1/477. "Alman Konfederasyonu, 1848 İhtilali'ne kadar varlığını devam ettirdi. Bu tarihte birleşmiş bir Alman Devleti hayalini

siyasi yapı da kurulmuştur. Bu yapıda en güçlü konumda yer alan Prusya Krallığı, hem kendi etrafında bir Alman birliği hem de iktisadi soruna çözüm bulabilmek adına harekete geçmiştir.

Prusya'nın hedefi her ne kadar siyasi birlik olsa da yürürlükte olan 8 Haziran 1815 tarihli Federal Yasa'da yer alan "*Üyeler, Konfederasyonun her türlü ittifak hakkını saklı tutar, ancak federal veya bireysel devletlerin güvenliğine karşı yönlendirilecek herhangi bir ittifaka girmemeyi taahhüt eder.*"⁶ açıklaması uyarınca ilk etapta iktisadi birlik oluşturulması adına girişimlere başlanmıştır. Bu amaçla var olan gümrükler ortadan kaldırılarak iç ticaret canlandırılmaya ve ihracat tek bir gümrük tarifesiyle birleştirilmeye çalışılmıştır.

Prusya'nın önderliğinde yapılacak olan görüşmelerden yaklaşık on sene öncesinde güney Alman devletleri, Württemberg ve Bavyera öncülüğündeki ikili ve çoklu müzakereler sonucunda zorlu bir süreçten geçerek gümrükler konusunda mutabakata varmak adına bir dizi konferans düzenlemiştir. İlk olarak 1819 ve 1820'de Viyana'da toplanan bakanlar konferansında Baden, Bavyera, Hessen, Nassau, Sakson dükleri ve Württemberg bir gümrük ve ticaret anlaşması yapma konusunda uzlaşma sağlamıştır. Bu ilk görüşmeler sonrasında 13 Eylül 1820'de Darmstadt'ta başlayan yeni müzakere sürecine Hessen, Hohenzollern, Reuss ve Waldeck 1821'de temsilcileri aracılığıyla katılmıştır. Yapılan görüşmelerde gümrük tarifesi, gelirlerin dağılımı, idari örgütlenme ve oy

taşıyan liberal ve devrimci fikirdeki ihtilalciler ayaklandılar. Fakat ihtilalcilerin bu istekleri Alman kentleri arasında gerçekleşen görüşmeler olumsuz sonuçlanınca gerçekleşemedi. Hatta var olan konfederasyon da dağıldı. Fakat, Prusya ve Avusturya önderliğinde 1850'de tekrar toplanan konfederasyon bu sefer iki güç arasında liderlik çekişmelerine sahne oldu. 1866'ya gelindiğindeyse, Avusturya-Prusya arasında kaçınılmaz savaş patlak verdi ve konfederasyon tekrar dağıldı. Konfederasyon her ne kadar dağılsa da birlik olma isteği devam eden Alman kentleri yeni bir birliğin doğuşunu da sağladılar. Main Nehri'nin kuzeyindeki birçok kuzey Almanya kenti, 1866'da Prusya önderliğinde, Kuzey Almanya Konfederasyonu'nu (Norddeutscher Bund) kurdu. Bu konfederasyonsa 1871'de Alman İmparatorluğu'nun kuruluşuna kadar varlığını devam ettirdi." Potyemkin, Alman devlet sayısının otuz sekiz olduğunu belirtirken; Steinberg ise otuz dokuz olduğunu belirtmektedir. Bu çalışmada Steinberg'in görüşü dikkate alınmıştır. Jonathan Steinberg, *Bismarck*, çev. Hakan Abacı, İstanbul: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, 2013.

⁶ Otto Klingelhöffer, "Der Zollverein im Jahr 1865", *Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft* 19 (1863), s. 97.

haklı konularında yaşanan uzun tartışmalar sonucunda 1 Temmuz 1822 itibarıyla müzakereler tamamen durma noktasına gelmiştir. Görüşmeler süresince Württemberg, Bavyera'yı müzakerelerden çekilmeme konusunda ikna etmeye çalışmıştır. Bu amaçla, diğer devletlerle yapılan görüşmelerin yanı sıra iki devletin temsilcileri Stuttgart'ta gümrük ve sendika konularında görüşmek adına geçici konferanslarda bir araya gelmiştir. Bu görüşmelerin belirli bir olgunluğa erişmesinden sonra 1825'te yine Stuttgart'ta bu sefer Württemberg ve Bavyera'nın yanı sıra Baden ve Hessen'in de katılımıyla resmi görüşmelere başlanmıştır. Yaşanan bazı görüş ayrılıkları ve Baden'in müzakerelerden çekildiğini açıklayacağı ağustos ayına kadar vergi oranları konusunda önemli ilerlemeler sağlanmıştır.⁷ Fakat görüşmeler, ortak gümrük tarifesi üzerindeki görüş ayrılıkları nedeniyle sonuçsuz kalmıştır. 1820'de başlayan ve 1825'e kadar gerçekleşen uzun müzakere ve görüşmelerin ortak bir sonuca ulaşamamasının neden olduğu başarısızlık daha birkaç devletin bile kendi aralarında ortak gümrük ve ticaret sistemi üzerinde uzlaşamayacağı algısına neden olmuştur. Bunun sonucunda Napolyon Savaşları ve akabinde gerçekleşen Fransız işgali sonrasında Alman coğrafyasının içerisine girdiği kötü ekonomik şartların değişemeyeceği algısı iyiden iyiye kendisine hayat alanı bulmuştur.

Württemberg ve Bavyera, beş yıllık süreçte hem kendi aralarında hem de diğer devletlerle ortaklaşa gerçekleştirdikleri görüşmelerden resmi bir sonuç alamadan masadan kalksalar da şartlar 1828'de olgunlaştığında tekrardan bir araya gelinmiştir. Württemberg ve Bavyera arasında Süddeutscher Zollverein (Güney Alman Gümrük Birliği) (güney) olarak da adlandırılan gümrük birliğini kuran anlaşma, 18 Ocak 1828'de imzalanmıştır. Bu tarihten yaklaşık bir ay sonra 14 Şubat'ta Prusya ile Hessen-Darmstadt (Großherzogtum Hessen – Hessen Büyük Dükalığı) (kuzey) arasında da benzer bir anlaşma yapılmıştır.⁸ Kuzeydeki görüşmelerin bir anlaşmayla sonuçlanmasında en büyük pay sahibi, Prusya'nın Viyana Kongresi sonrasında uyguladığı ve olumlu sonuçlarıyla kendisini kanıtlayan gümrük sistemiydi.

⁷ Klingelhöffer, a.g.m., s. 91.

⁸ Georg Gast, "Der preußische Partikularismus und sein Zollverein", *FinanzArchiv/Public Finance Analysis*, Band 27, H. 1/2 (1968), s. 303.

Böylelikle Prusya, parite temelinde ilk gümrük ve ticari ilişkiler antlaşmasını imzalamıştır.

Alman coğrafyasında ortaya çıkan gümrük birliklerinin yarattığı bu çoklu yapıya son vermek adına Bavyera-Württemberg ve Prusya-Hessen arasında bazı girişimlerde bulunulmuştur. Bu konuda müzakerelerin perde arkasında Tübingenli Johann Friedrich Cotta yer almıştır. Cotta'nın girişimleri sonucunda gerçekleşen görüşmelerle resmi olarak 27 Mayıs 1829'da iki gümrük bölgesi arasında anlaşma sağlanmıştır.⁹ Anlaşma prensip olarak ortaklara hemen hemen her türden mal için gümrük vergilerinden muafiyet getirmiştir. Uygulanan bu sistemse Prusya-Hessen tarafından yürürlükte olan sistemdir. Bu sayede, Prusya'nın gümrük sistemi başarısını tekrar kanıtlamıştır. Bu süreçte, Saxe-Meiningen ve Coburg-Gotha'ya (Temmuz 1829) transit vergilerden muafiyet karşılığında iki yol inşa edilmesi öngörülmüş ve böylece Prusya'yla Güney Almanya arasında bağlantı kurulmuştur. Kuzey ve güney arasındaki ilgili anlaşmayla ileride kurulacak olan Zollverein'in ilk halkaları oluşturulmuştur. Bu sözleşme, 1 Ocak 1834'te yürürlüğe girmiş ve sekiz yıl süreyle yani 31 Aralık 1841'e kadar geçerli olmuştur.¹⁰

Prusya-Hessen'in yer aldığı gümrük birliği her ne kadar iki devlet adına olumlu bir yaklaşma olsa da çevre devletlerce tehdit olarak algılanarak harekete geçilmiştir. Egemenliklerini tehdit altında hisseden Hannover, das Kurfürstentum Hessen-Kassel (Kurhessen), Oldenburg ve Brunswick (Braunschweig) arasında 29 Eylül 1828'de, güney ve kuzeye karşı olağan biçimlerde bir tarife savaşı yürüten Mitteldeutscher Handelsverein (Merkezi Alman Ticaret Birliği) kurulmuştur. 11 Ekim 1829 tarihli ek bir anlaşmayla da birlik sözleşmesi, 1841'e kadar uzatılmıştır. Kurulan birlikle Kurhessen, Hannover, Oldenburg ve Braunschweig arasında ortak bir ithalat vergisi ve gümrük sistemini getirmek ve bu şekilde sadece yerli üretim için geniş pazar kazanmakla

⁹ Arnold Hereward Price, *The Evolution of the Zollverein*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1949, p. 233.

¹⁰ Anlaşma metni için bkz. "Zollvereinungsvertrag", <https://web.archive.org/web/20041119171714/http://verfassungen.de/de/de06-66/zollverein33.htm>; Wolfram Siemann, *Vom Staatenbund zum Nationalstaat, Deutschland 1807-1871*, München: Verlag C. H. Beck, 1995, s. 340.

kalmayıp aynı zamanda Avrupa'nın en büyük pazarlarından birinin oluşturulması amaçlanmıştır.¹¹

Ağustos 1831'e gelindiğinde birlik üyelerinden Kurhessen, Prusya'nın politik ve iktisadi baskılarına maruz kalarak Mitteldeutscher Handelsverein'den çekilmiş ve Prusya-Hessen anlaşmasına dahil olmuştur. Kurhessen'in ayrılığıyla birlik aşınmaya başlamıştır. 22 Mart 1833'te Bavyera-Württemberg ile Prusya-Hessen arasında resmi gümrük birliği sözleşmesi imzalanmıştır. Bu gelişmeden kısa bir süre sonra 10 Mayıs'ta Zoll- und Handelsverein der Thüringischen Staaten'in de (Thüringen Devletleri Gümrük ve Ticaret Birliği) kurulması, 1833 sonunda artık Mitteldeutscher Handelsverein'in dağılmasına neden olmuştur. Her ne kadar birlik, Prusya'nın egemenliğine karşı kurulmuş olsa da onun bölgedeki siyasi ve iktisadi yükselişine engel olamamış ve dağılmıştır.¹²

Prusya'nın siyasi olarak güçlendiği bu süreçte Zollverein, ekonomik bir iç pazar yaratarak, mali ve iktisadi konularda çizilecek bir çerçeveye standart oluşturma konusunda önemli ilerlemeler kat etmiştir. Birlik bir yandan bu amacına ulaşırken diğer yandan katılımcı devlet sayısında da artış yaşanmaktadır. Zollverein'in kuruluşunda başlangıçta Prusya'nın yanı sıra Saxe-Gotha Dükaliği (günümüz Thüringen), Hesse-Homburg Landgraviate (günümüz Hessen eyaletinin bir parçası), Waldeck Prensliği (günümüz Hessen ve Aşağı Saksonya bölgeleri), Bavyera ve

¹¹ "Mitteldeutscher Handelsverein (1828-1833)", *Der elektronische Reiseführer zum historisch-geographischen Informationssystem: HGIS Germany (1820-1914)*. http://www.ekomp.digihist.de/Dokumentation_Datensaetze/Multimedia/Staatenwelt/en/Mitteldeutscher_Handelsverein.pdf; Mitteldeutscher Handelsverein'in kurucu üyeleri, Alman Konfederasyonu'nun on sekiz kuzey ve orta Almanya eyaletidir. Bu eyaletler Saksonya, Hannover, Hesse-Kassel, Hesse-Homburg, Oldenburg, Braunschweig, Nassau, Bremen, Frankfurt, Saxe-Meiningen, Saxe-Altenburg, Saxe-Coburg ve Gotha, Reuss (Reuss-Greiz), Reuss-Schleiz, Reuss-Lobenstein ve Ebersdorf. Saxe-Weimar-Eisenach, Allstedt ve Oldisleben eksklavları olmadan, Schwarzburg-Rudolstadt ve Schwarzburg-Sondershausen, Prusya gümrük sistemine ait olan Sondershausen ve Frankhausen bölgelerinde ilgili alt hükümet olmadan temsil edilmiştir. Gast, a.g.m., s. 303; Klingelhöffer, a.g.m., s. 93.

¹² "Mitteldeutscher Handelsverein (1828-1833)".

Württemberg eyaletleri yer alırken 1834'e gelindiğinde kayıtlı devlet sayısı on sekize ulaşmıştır.¹³

Zollverein her geçen gün katılımcı sayısını artırırken Mitteldeutscher Handelsverein'i kuran devletlerden Hannover ve Braunschweig, Prusya'nın artan siyasi ve iktisadi ağırlığına karşı bu kez Einbecker Vertrag ya da Steuerverein (Einbeck Antlaşması ya da Vergi Birliği) adıyla da bilinen yeni bir anlaşmayı imzalamıştır. İlgili anlaşma, 1834'te imzalanarak, 1 Haziran 1835'te yürürlüğe girmiştir.¹⁴ Bu anlaşma uyarınca hayata geçirilen ortak gümrük idaresi sayesinde elde edilen gelir nüfusa göre bölünmüştür. Sömürge ve mamul mallar üzerine uygulanan ithalat tarifeleri yeniden belirlenirken kendi aralarında var olan gümrük bariyerleri de ortadan kaldırılmıştır. Bu birliğe, 1835'te Oldenburg da dahil olmuştur. Fakat ilk imzacılardan Braunschweig, 1841 gibi erken bir tarihte birlikten ayrılarak Zollverein'e katılmıştır. Prusya'nın bölgedeki gücüne karşı her fırsatta savaşan Hannover ise zamanla Zollverein'e yakınlaşmaya başlamış ve Eylül 1851'de birliğe üye olmayı kabul etmiştir.¹⁵ Diğer üyeler de 1 Ocak 1854'te Zollverein'e katılmıştır. Böylece Hannover'in Prusya'ya karşı dahil olduğu Mitteldeutscher Handelsverein ve sonrasındaki Einbeck Antlaşması da ortadan kalkmıştır.

1850'lerde Hannover ve Oldenburg da birliğe dahil olmuştur. Böylece, 1867'de Prusya önderliğinde Norddeutscher Bund (Kuzey Almanya Konfederasyonu) adıyla Alman coğrafyasını kapsayan federal devlet kurulmadan önce Zollverein iktisadi anlamda birleşmeyi sağlamıştır.

¹³ Béatrice Dedinger, "Trade Statistics of The Zollverein, 1834-1871", *Revue de l'OFCE* 140/4 (2015), p. 68.

¹⁴ Walter Mattli, "Sovereignty Bargains in Regional Integration", *International Studies Review* 2/2 (2000), p. 158.

¹⁵ Gustav Freytag und Julian Schmidt, "Der neue Zollverein", *Die Grenzboten: Zeitschrift für Politik, Literatur und Kunst* 11/1-1 (1852), s. 223.; John R. Davis, *Britain and the German Zollverein, 1848-66*, London: Macmillan Press LTD, 1997, s. 87.

Harita 1: 1834'e Kadar Zollverein'in Gelişimi¹⁶

Zollverein Sonrası Alman Coğrafyasında Prusya-Avusturya Güç Mücadelesine Bakış

Almanca, gümrük birliği anlamına gelen Zollverein sayesinde Prusya önderliğinde kurulan yeni birlikle Almanya'nın büyük çoğunluğunda serbest ticaret alanı yaratılmış ve ileride de görüleceği üzere siyasi olarak birleşmede önemli bir adım atılmıştır.

Zollverein sayesinde Kuzey Denizi'ne kıyısı olan Alman devletleriyle iç bölgelerde yer alanlar arasında bağlantı sağlanmıştır. Bu sayede Kuzey Almanya'nın endüstriyel gelişimi ve Alman coğrafyasında ticaretin genişlemesi arasındaki bağ, Zollverein ile kurulmuştur. Zollverein ile zamanla Elbe nehri üzerindeki taşımacılıktan alınan vergiler de kaldırılmıştır. Ren nehrinde gemi taşımacılığı serbest bırakılmış ve bu sayede Hollanda ve Belçika'yla mal ve transit ticaret bu devletlerin de çıkarlarına olacak şekilde genişletilmiştir. Hansa şehirlerinin (Hamburg, Bremen ve Lübeck) daha sonradan gerçekleşecek olan iş birliğiye hız kazanmıştır.¹⁷ Tüm bu adımların gerçekleşmesiyle Alman coğrafyasının

¹⁶ "The Unification of Germany, I. Rise of the German 'Zollverein' (Customs-Union) up to 1834", *From The Historical Atlas by William R. Shepherd, 1926*, Perry-Castañeda Library Map Collection.

¹⁷ Necdet Kurdakal, *Osmanlı Devleti'nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, İstanbul: Döler Neşriyat, 1981, s. 245-248; Hansa Birliği, Zollverein dışında Alman coğrafyasında kurulan başka bir iktisadi birlikteliktir. Geniş bilgi için bakınız. Burak Çıtır,

kuzeyi, barışçıl anlaşmalarla vatandaşlarının ortak çıkarları ve sempatisini kazanarak önceki gümrük birliklerine kıyasla daha hızlı ve güçlü bir şekilde gelişmiş ve büyük bir ticaret trafiğine sahip olunmuştur. Böylelikle ileride ortaya çıkacak olan bir Alman siyasi birliğinin oluşumuna da katkıda bulunulmuştur.¹⁸

Zollverein, her ne kadar 1834'te hayata geçirmiş ve kuzeyde kendine daha fazla hayat alanı bulmuş olsa da güneyin birlikte aktif olarak yer alması hala tartışmaya açıktır. Çünkü bölgede yer alan Saksonya, Bavyera, Württemberg, Baden ve iki Hessen (Hesse-Kassel ve Hesse-Darmstadt), Avusturya'nın politik etkisi altında kalıyorlardı ki, katılımları muhtemelen isteksiz ve bir o kadar da yavaş olacaktı. Avusturya'nın bu devletler üzerindeki etkisi halklarının çıkarlarından daha çok hükümetlerin sempatisinden kaynaklanmaktaydı. Fakat, Zollverein'den ayrılarak Avusturya yönetimi altına girmek ilgili devletlerin çıkarlarının yanlış yorumlanması olurdu. Bu durum Saksonya için adeta intiharla eşdeğerdi. Hiçbir devlet, Sakson ticaret ve endüstri kasabalarının sanayisi ve nüfusu kadar Zollverein'e bağımlı değildi. Zollverein'in büyük demir ve su yollarının transit trafiği, bu küçük devletin neredeyse bir ucundan diğerine kadar uzanmaktaydı. Sakson kentlerinden Leipzig ise bu dönemde Zollverein'e bağlı devletlerin ana iç pazarı konumundaydı. İlgili dönemde Saksonya'nın endüstrileşen kentleri, sayısız işkolunun takdire şayan yükselişini Zollverein'e borçluydu. Sınırları oluşturan dağların diğer tarafında yer alan Bohemya'daki endüstri kentlerinde pek çok faaliyet kolunda güçlü rakipleri vardı (bknz. Harita 2). Bu kentlerle rekabetlerinde onları koruyan en büyük kalkansa gümrük bariyerleriydi. Avusturya'yla kurulacak olası bir ortaklık sonrası kalkacak olan bu bariyerler, Saksonya'yı endüstriyel olarak birkaç on yıl geriye götürecekti ve devletin refahını tersi yönde etkileyecekti.¹⁹

Saksonya'nın iktisadi olarak gelişmesine karşın siyasi olarak içerisinde bulunduğu karışık ortam, Bavyera için de geçerliydi. Zollverein hazinesinden aldığı güvenli gelirler, mali açıdan kuşatılmış Avusturya'yla

"Osmanlı-Alman İktisadi İlişkilerine Bir Parantez: Hansa Birliği", *Belgi Dergisi* 24 (Yaz 2022), s. 431-448.

¹⁸ Freytag und Schmidt, a.g.m., s. 223.

¹⁹ Freytag und Schmidt, a.g.m., s. 224.

kurulacak bir bağlantıya feda edilemeyecek seviyedeydi. Bavyera'nın yanı sıra bir diğer güney devleti Württemberg için de durum farklılıklar barındırsa da benzer gerekçeler mevcuttu. Ayrıca, Zollverein'e bağlı tüm devletler arasında birliğin maddi yararlarının halk yaşamına en az etki ettiği yer de Württemberg'ti. Herhangi bir önemli ticaret ağının geçmediği ayrıca Prusya'ya karşı tepkinin en güçlü olduğu yer de burasıydı. Bu nedenle Württemberg'in en çok kendisini dışlamaya meyilli olması beklenebilirdi. Fakat, Bayern'in birlik içerisinde kalması Württemberg'in bu hareketini imkansız kılmaktaydı. Tersini durumdaysa Zollverein açısından Württemberg'in birlikten ayrılması üzücü olsa da maddi açıdan çok önemli bir kayıp olmayacaktı. Burada, Baden'e konumundan dolayı Avusturya yönetimince son derece önem atfedilmekteydi. Çünkü Avusturya, Baden'i kendisine bağlaması halinde Yukarı Ren üzerinde kuracağı hakimiyetle İsviçre ve Fransa'ya karşı sağlam bir pozisyon kazanırken özel bir pazar alanı da yaratmış olacaktı. Avusturya'nın tüm ticaret projesinin siyasi ayağını oluşturmaları bakımından Baden, elde edilmesi konusunda mücadeleye girişilebilecek bir yerdi. Süreç içerisinde, Avusturya diplomasinin faaliyetleriyle iki Hessen bölgesi Avusturya'nın ateşli destekçileri haline geldi. Avusturya'ya karşı Zollverein'in Hessen'e sahip olması son derece önemliydi. Çünkü bölge doğu ile batı Almanya arasındaki büyük demir yollarından birine sahipti.

Harita 2: 1855 Alman Konfederasyonu²⁰

Batı Almanya'nın endüstriyel olarak gelişmeye başlaması, Avusturya'yı Zollverein karşısında güçsüz duruma düşürmekteydi. Hesse-Darmstadt'ın her ne kadar Avusturya'ya karşı ılımlı bir tavır olsa da sadece onu dizginlemekteydi. Avusturya'nın sözü edilen devletleri birlikten koparıp kendisiyle birleştirmeyi başarması halindeyse Almanya'da alacağı konum son derece önemliydi. Böyle bir ihtimalin gerçekleşmesi, Saksonya'dan Ren Bavyera'ya, Elbe'den Saar'a kadar Almanya'nın parçalanmasına anlamına gelmekteydi. Bu nedenle güney birliği için Hessen ve Saksonya'nın iki büyük önemi vardı. İlki, birliğin Orta ve Yukarı Ren'e giden büyük demir yollarına ve Rheinland'ı doğu gümrüklerinden ayıran geniş bir kapalı alana sahip olması; ikincisi de

²⁰ Sarah S. Cornell, *High School Geography*, New York: D. Appleton and Company, 1864. Online Erişim: "Germanic Confederation", *David Rumsey Historical Map Collection*.

Thüringen ve Silezya'nın izole edilmesini sağlayacak konumuydu. Tuna'nın tüm nehir bölgesi, Ren Nehri, Mainz'e kadar Weser ve Minden, Elbe'den Torgau*ya kadar birliğin tüm büyük su yollarının üst nehir alanlarını birbirine bağlayan arazi buradaydı. Sakson-Bavyera demir yolu da ilgili alan içerisindeydi. Eğer, Avusturya bölgeye sahip olursa Magdeburg'dan güneye giden demir yolu hattı kurulabilecek olası bir Avusturya gümrük bölgesi tarafından kesilebilecekti.²¹

Harita 3: Alman İmparatorluğu'na Kadar Zollverein'in Gelişimi²²

* Torgau, Saksonya eyaletinin bir kasabasıdır. Elbe Irmağı kıyısında yer almaktadır.

²¹ Freytag und Schmidt, a.g.m., s. 225.

²² "The Unification of Germany, II. The German 'Zollverein' (Customs-Union) after 1834", *From The Historical Atlas by William R. Shepherd, 1926*, Perry-Castañeda Library Map Collection.

Tüm bu varsayımların gerçekleşmesi, Viyana'nın diplomatik becerilerinin sonucu değil aksine Prusya'nın artan etkinliğine karşı bölge devletlerinin Avusturya'dan daha iyi bir tavır görme arzusundan kaynaklanacaktı. Her ne olursa olsun tüm bu devletler, kendilerini Zollverein'den dışlasalar bile dönemin koşullarında bu pek olası değildi. Çünkü, 1866'daki Prusya-Avusturya Savaşı ve 1870-1871'deki Sedan Savaşı sonrasında Avusturya, ilk etapta Prusya akabinde Alman İmparatorluğu karşısında ticaret politikası açısından rekabeti kaybetmişti. Bunda Almanların emsalsiz bir dinamizme ve endüstriyel büyümeye sahip olmaları etkili olmuştu.²³

Güney Alman devletlerinin ilgili dönemde Zollverein'e dahil olmalarındaki en önemli faktörlerden birisi de halklarının Avusturya'nın kültürel yaşamına olan karşıt görüşleriydi. Her ne kadar Prusya, primus inter pares (eşitler arasında birinci) olsa da birlikle olan ilişkilerinde titizdi ve diğerlerinin etkinliği de ondan aşırı derecede az değildi. Bu oran, Hannover'in birliğe katılmasıyla küçük devletler lehine daha da gelişti. Bu sayede her ne kadar dış ilişkiler, eğitim, anayasal birlik ve mali işlemler gibi konularda küçük devletler Prusya'yla bağıntılı olsalar da Avusturya'nın farklı yaşam koşulları ve kendi kendine yetebilen büyük siyasi yapılanmasında bu küçük Alman devletleri birer uydu devletçik haline geleceklerdi. Kısacası, Alman devletleri Avusturya politik kültürü altında ezilecekti.²⁴ Bu da hiçbir Alman devletinin kabul edebileceği bir durum değildi.

Zollverein Sonrası Alman Coğrafyasındaki İktisadi Gelişmeler

Prusya önderliğindeki Zollverein ile Alman devletleri iç gümrükleri ortadan kaldıran iktisadi birliktelik kurduğunda yaşanan birlik havası, zamanla nakliye vasıtalarının gelişmesini de etkilemiştir. Ulaşım ağının gelişmesiyle ticari emtianın daha ucuza ve hızlı naklinin sağlanması amacıyla ilk yapım ve işletim faaliyetlerine 1835'te başlanan ve ulaştığı her yeni istasyonla gelişen Alman demir yolu ağı aynı zamanda

²³ Hans-Ulrich Wehler, *Das Deutsche Kaiserreich 1871-1918*, Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht, 1973, s. 29.

²⁴ Freytag und Schmidt, a.g.m., s. 226.

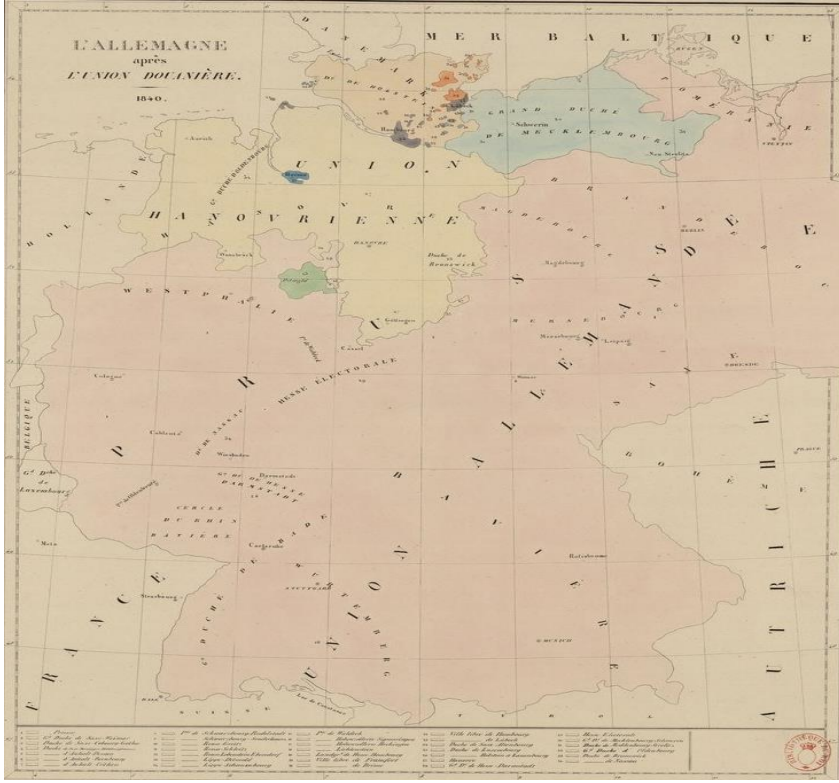
Zollverein'e katılan devlet sayısını da artırmıştır. Zollverein'e dahil olan her yeni devlet aslında demir yolunun ulaştığı yeni istasyondur.²⁵

Demir yolu güzergahlarının iktidar-politik ve aynı zamanda ticari çıkarlar tarafından nasıl şekillendiği, Zollverein'in yapılanmasında ortaya çıkmıştır. Berlin'den başlayarak Magdeburg üzerinden Ruhr bölgesine giden rota bunun çok güzel bir örneğidir. Prusya, Hannover'in düşmanca tavrına karşın demir yolu hattını Braunschweig üzerinden geçirdiğinde onu Mitteldeutscher Handelsverein'den koparmıştır. Kuşkusuz bu hem ticaret birliğinin hem de Einbeck'in kendi bölgelerindeki iktisadi olarak eski hakim konumlarını kaybetmelerinde etkili olmuştur.²⁶

Zollverein'in demir yolu hatları vasıtasıyla genişlemesi bir yandan da Alman ekonomisini geliştirmiştir. Demir yolu sayesinde Alman endüstrisinin temelini oluşturan kömür ve demir, iç pazarda daha hızlı ve geniş bir alana yayılmaya başlamıştır. Böylelikle endüstrinin gelişimi hızlanırken ürün çeşitliliğinde de artış meydana gelmiştir. Bu sayede 1870'te Zollverein, Büyük Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nden sonra dünyanın üçüncü büyük sanayi gücü haline gelmiştir. Güney eyaletlerinin de Fransa'yla gerçekleşen Sedan Savaşları sonrasında, 1870-1871'de Kuzey Alman Konfederasyonu'na tam katılımlarıyla federal devlet, Alman İmparatorluğu adıyla varlığını sürdürmeye başlamıştır.

²⁵ James M. Brophy, *Capitalism, Politics, and Railroads in Prussia, 1830-1870*, Columbus: Ohio State University Press, 1998, s. 25; Werner Sombart, *Die deutsche Volkswirtschaft im neunzehnten Jahrhundert*, Berlin: Georg Bondi, 1903, s. 579; Hacı Bayram Soy, *Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi (1890-1914)*, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2004, 37-38.

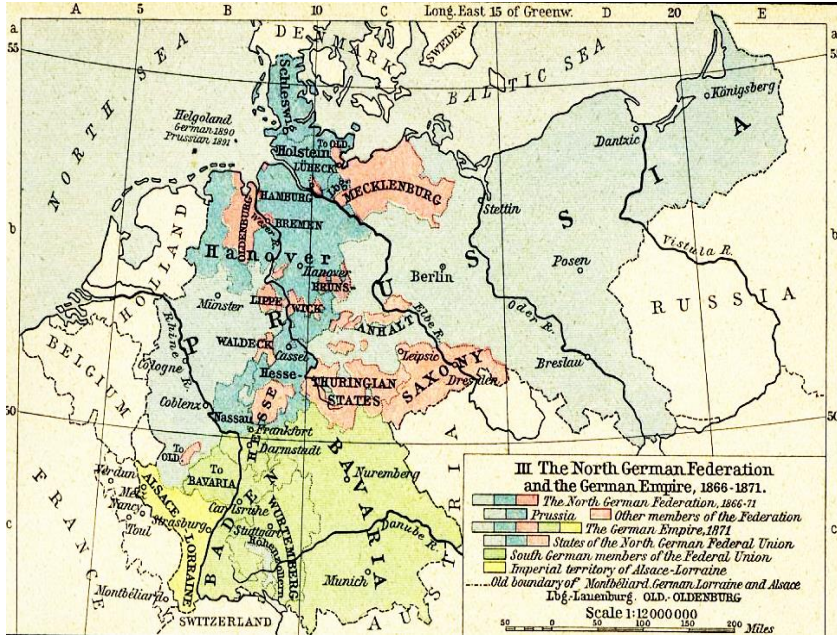
²⁶ Siemann, *a.g.e.*, s. 211.

Harita 4: Zollverein Sonrası Almanya (1840)²⁷

1871 öncesinde iktisadi birliğini (Hamburg ve Bremen hariç) tamamlayan Alman devletleri; 1871 sonrasında da siyasi birliklerini tamamladıklarında Fransa'dan alınan Alsas-Loren bölgesinin zengin maden kaynaklarını da kendi sistemlerine dahil etmişlerdir. Yeni bölgenin de ekonomiye entegre olmasıyla Alman İmparatorluğu ve dolayısıyla Zollverein, ekonomik olarak daha da güçlenerek Kıta Avrupası'nda en hızlı büyüyen ekonomi oldu. Bu dönemin en dikkat çeken olaylarında biriye siyasi birliğin sağlanması sonrasında yönetimde yaşanan birlik havasının ticari örgütlenmeye olan etkisiydi.

²⁷ "L'Allemagne après l'union douanière 1840", par MMs de la Nourais et E. Bères; Lithographe de L. Letronne, 1840.

Harita 5: 1866-1871 Kuzey Alman Federasyonu ve Alman İmparatorluğu²⁸

Birlik sonrası Alman sanayisine bakıldığında, en dinamik alanları yatırım ve ara malları üreten sektörler oluşturmaktaydı. Yeni maden kaynaklarının desteklediği sektörlerin yanı sıra kimya ve elektrik gibi iki endüstri kolunda da hızlı genişlemeler yaşanmıştır. Sanayideki bu çeşitlenme beraberinde işletmelerin büyümesini de getirmiştir. Bu sayede Almanya, tarım ağırlıklı ve göç veren bir yapıdan yavaş ve istikrarlı bir kalkınmayla sanayileşen topluma doğru evrilmiştir.²⁹ Bu

²⁸ "The Unification of Germany, III. The North German Federation and the German Empire 1866-1871", *From The Historical Atlas by William R. Shepherd, 1926*, Perry-Castañeda Library Map Collection.

²⁹ Ralf Roth, "Amerika – Deutschland Folgen Einer Transatlantischen Migration" *Historische Zeitschrift* 281/3 (2005), s. 634–635.; Robert Franz, "The Statistical History of the German Banking System, 1888-1907", *Miscellaneous Articles on German Banking*, Washington: Government Printing Office, 1910, s. 9.; Deutscher Bundestag Wissenschaftliche Dienste, "Aspekte der Auswanderung aus Deutschland, Ein Überblick über Migrationsbewegungen seit dem 18. Jahrhundert", *Deutscher Bundestag Wissenschaftliche Dienste* 1 - 3000 - 012/16 (2016), s. 5-6; Stiftung Deutsches

durumun yaşanmasında gelişen sanayi sektörüyle alım koşullarında yaşanan iyileşmenin etkisi yadsınamazdı. Böylelikle Alman coğrafyasında yaşanan göç dalgası da tersine dönmeye başlamıştır. Bunda pek çok sanayi kuruluşunun binleri bulan işçiyi istihdam etmesi büyük etkiye sahiptir.

Yeni kurulan siyasi yapı, Alman endüstrisini de birlik havasına sokmuştur. İlgili dönemin en önemli özelliklerinden birisi Zollverein'in de etkisiyle ticaret ve sanayide kartellerin hakimiyetiydi. Birliğin gümrük tarifeleriyle sağladığı finansal artının aynı sıra demir yollarıyla ulaşım ve nakliyedeki kolaylıklar ham maddeye erişimi kolaylaştırdığı gibi mamul malların sevkiyatını da hızlandırmıştır. Zollverein'in bu birlik havası şirketler üzerinde de olumlu etki yaratmıştır. Kendi aralarında var olan rekabeti önlemek, fiyatların tespitinin yanı sıra üretim kapasitesi üzerinde planlamalar ve pazar paylaşımları gibi konularda tekeli uygulamalar hayata geçirilmiş ve çoğu iş kolunda şirketler kartelleşmeye başlamıştır. Bu tarz yapıdaki iktisadi birlikler diğer devletlerin aksine Alman İmparatorluğu'nda hukuki ve yasal destek de bulmuştur. İmparatorluğun kurulduğu dönemde sayıları dört olan karteller, 1890'a gelindiğinde yüzü geçmiştir. Bu sayı Birinci Dünya Savaşı öncesindeyse bin civarındadır.³⁰ Sırasıyla Zollverein, Alman İmparatorluğu ve kartellerin kurulması özellikle İngilizlerin serbest dış ticaret politikalarının Alman coğrafyasında uygulanmasını engellerken bu konuda tedbir almalarını da sağlamıştır.

Zollverein ve Osmanlı İmparatorluğu

Osmanlı İmparatorluğu ile Zollverein'in siyasi ve iktisadi olarak en güçlü üyesi Prusya'nın ikili ilişkileri birlik öncesine dayanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu ile Prusya arasındaki ilk dostluk ve ticaret anlaşması, 22 Mart 1761 tarihinde imzalanmıştır. İlgili anlaşma, 31 Ocak 1790 tarihinde 50 yıl süreyle uzatılmıştır. Prusya, Zollverein'e üye devletler adına 1838 Balta Limanı Ticaret Anlaşması esas alınarak Osmanlı İmparatorluğu'yla 22 Ekim 1840 tarihinde yeni bir ticaret anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşma uyarınca, gümrükler ithalatta yüzde

Historisches Museum, Lebendiges Museum Online (DHM/LeMO), "Die Auswanderung aus Deutschland", (Erişim 3 Eylül 2022).

³⁰ Tefik Güran, *İktisat Tarihi*, İstanbul: Acar Basım ve Cilt, 2003, s. 146-148.

5'e ihracattaysa yüzde 12'ye yükseltilmiştir.³¹ Bu antlaşma, özellikle Zollverein ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ticareti artırmayı ve ürün mübadelesini kolaylaştırmayı amaçlamıştır. Buna göre, Prusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki önceki ticaret anlaşmalarının tüm maddeleri ilgili anlaşmayla çelişmedikleri sürece yürürlükte kalmış ve Zollverein üyelerini kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu sayede Prusya ve Zollverein üyelerinin tüccar ve tebaası, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm avantaj ve ayrıcalıklardan yararlanmaya başlamıştır.³²

Osmanlı İmparatorluğuyla imzalanan anlaşma uyarınca "en ziyâde müsâadeye mazhar" statüsü elde eden Zollverein'a üye devletlerin tebaaları bu sayede ihracat için yapılan ticarete vergi bedelinin yüzde 9'unu sevkiyat yerinde, yüzde 3'ünüyse fiili çıkış yerinde ödemeye başlamıştır. Fakat, Zollverein üye devletlerinin ziraat ve sanayi ürünleri ve birlik tebaası tarafından diğer devletlerden kara veya deniz yoluyla getirilen her türden eşya, Osmanlı İmparatorluğu'nun Mısır da dahil olmak üzere Asya, Avrupa ve Afrika'daki tüm bölgelerinde istisnasız bir şekilde değeri üzerinden hesaplanan yüzde 3'lük bir vergiyle ticaretine izin verilmiştir. Bu mallar varış yerinde satılırsa değerinin yüzde 2'si oranında ayrıca bir vergi daha ödemekle yükümlü hale gelmiştir.³³

Osmanlı İmparatorluğu'nun Zollverein ile 1840'ta imzaladığı anlaşmadan sonra yüzyılın ikinci yarısında da farklı birçok ticaret anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmalardan özellikle 1862 ve 1890'da imzalananları iktisadi ilişkiler açısından oldukça önemlidir. 1890'da imzalanan anlaşma ilk anlaşmanın hükümlerinin ve kapsamının genişletilmiş halidir.³⁴ Her iki anlaşmada da karşılıklı ticarete dahil edilecek ürünler sıralanmıştır. İlgili anlaşmalara Osmanlı İmparatorluğu üzerinden bakıldığında, 1862'de 105 kalem ithal, 455 kalem ihraç maddesi ve geri kalanıysa benzer ürünlerin karşılıklı mübadelesi olmak üzere toplamda 605 kalem ürün listelenirken; 1890'da ürün sayısı

³¹ Dedinger, a.g.m., 68.; *Muâhedât Mecmûası*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2008, s. 1/83-94.

³² Carl Julius Bergius, *Ueber Schutzzölle, mit besonderer Beziehung auf den Preussischen Staat und den Zollverein*, Breslau: Gratz, Barth und Comp., 1841, s. 8.

³³ Bergius, a.g.e., s. 9-10.

³⁴ Anlaşmanın tam metni için; *Düstur* I-VI, Ankara: Devlet Matbaası, 1939, s. 728-737.

720'ye çıkartılmıştır.³⁵ 1862'deki anlaşmayla ithalattan alınan gümrük vergisi, yüzde 5'ten yüzde 8'e çıkarılırken; ihracattan alınan gümrük vergisiyse yüzde 12'den yüzde 8'e düşürülmüştür. Ayrıca ihracattan alınan vergi, takip eden her yıl yüzde 1 düşürülmek kaydıyla sekizinci yılda yüzde 1'e indirilecektir.³⁶ Anlaşmada, her ne kadar ürünler isim isim yazılmış olsa da bunların tamamı ticarete konu olmamıştır. Bu konuda Alman dış ticaret istatistiklerinin 1900-1912 tarihleri arasında yayınlanan yıllıklarına bakıldığında, 41 başlık altında 80 ürünün iki imzacı taraf arasındaki ticarete konu olduğu görülmektedir.³⁷

1890 tarihli anlaşmayla Zollverein, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1881'de hazırladığı ve ticarete bulunduğu ülkelere kabul ettirmeye çalıştığı yeni gümrük tarifesinin yükümlülüklerini de üstleniyordu. İlgili tarife, birçok mal kaleminde ürünün miktarı üzerinden değil değeri üzerinden gümrük vergilerinde yüzde 20'lere varan bir artışı ön görmekteydi.³⁸ Her ne kadar anlaşma imzalanırsa da uygulanması Osmanlı İmparatorluğu'nun ticaret yaptığı diğer devletlerin de ilgili şartları kabul etmesine bağlanmıştır.³⁹ Zollverein'in uygulanma konusundaki ön şartından dolayı anlaşmanın bu anlamda bir önemi kalmasa da yeni tarifeler üzerinden ticaret anlaşması imzalamayı kabul eden ilk ve de tek devlet olmasından dolayı Osmanlı idaresinin güveni kazanılmıştır. Böylelikle Zollverein nezdinde Almanlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun güvenini kazanmakla kalmayıp iktisadi faaliyetlerde de alanlarını genişletmiştir.

Sonuç

Bir Fransız diplomatın yıllar öncesinden kurulması muhtemel gümrük birliği hakkında "Reformasyon'dan sonraki en önemli sonuçlardan biri", olacağı nitelemesinde bulunduğu Zollverein, Prusya'nın lider gücü sayesinde Alman coğrafyasında iktisadi birleşmenin adı haline gelmiştir.

³⁵ Rifat Önsoy, *Türk-Alman İktisadi Münasebetleri (1871-1914)*, İstanbul: Enderun Yayınları, 1982, s. 72-73.

³⁶ Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A.DVN.MKL, No. 3, Gömlek No. 13, 12.

³⁷ Kaiserliches Statistisches Amt (KSA), *Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich (1900-1915)*.

³⁸ Önsoy, *a.g.e.*, s. 35-36.

³⁹ Murat Özyüksel, *Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, İstanbul: Arba Yayınları, 1988, s. 72.

Gümrük ve ticaret politikaları uyarınca Alman devletlerinin oluşturduğu Zollverein, 1 Ocak 1834'te hayata geçtiğinde siyasi birlikten ayrı bir yapıdaydı. Bu özelliğiyle Napolyon Savaşları sonrasında kurulan Deutscher Bund'un bir parçası değil, bağımsız bir iktisadi ittifaktı. Burada, Deutscher Bund'un varlığı, Alman devletlerinin tek bir çatı altında yönetilmesi anlamına gelmemelidir. Bu yapı daha çok Fransızların Almanlar üzerinde kurmak istedikleri yönetimin adıydı. Deutscher Bund, Zollverein'e giden yolda sadece temel taşlardan birisini döşemiştir. Zollverein'in ortaya çıkışı da aslında bu siyasi yapının Almanları tam temsil edemeyişinin bir göstergesiydi ve iktisadi anlamda birleşmeyi sağlamasından dolayı önemliydi. Birliğin gelişimine bakıldığında da Alman devletlerinin neredeyse hepsi zamanla Zollverein'a katıldığında, Deutscher Bund'un siyasi etkinliği ortadan kalkmakta ve yeni bir siyasi yapı ortaya çıkmaktadır. Fakat, yine de ortaya çıkacak olan siyasi birlikle Zollverein aynı yapıyı ifade etmemektedir. Bunun en önemli göstergesiye 1871'de Alman İmparatorluğu kurulmasına karşın Hansa kentlerinden Hamburg ve Bremen'in hala Zollverein'a üye olmaması göstermektedir. Her iki kent devleti de Alman siyasi birliği sağlandıktan ancak on yedi yıl sonra birliğe üye olacaktır. Bu sayede Alman coğrafyasında iktisadi birliktelik tam anlamıyla kurulmuş olacaktır.

Zollverein ile gümrük tarifelerinin neden olduğu olumsuz durumun ortadan kalkması, iki konuda önemli gelişmelerin yaşanmasını sağlamıştır. Birincisi endüstrinin ihtiyaç duyduğu hammaddeye erişim ikincisi de nüfus hareketliliğidir. İlk olarak kömür ve demir madenlerinin ham madde olarak kullanıldığı endüstri işletmelerinde mala ulaşım kolaylaşırken; ikinci olarak da bu kolaylıkla nüfusun barınma ve geçinme gibi konularda yaşadığı zorlukların neden olduğu göç yavaşlamış ve tersine bir sürecin başlaması sağlanmıştır. Bu sayede gelişen olumlu hava, Zollverein üyesi devletlerde üretimde çeşitliliği sağlamıştır. Özellikle siyasi birliğin sağlanmasıyla yurtdışı pazarlara ulaşım konusunda rahatlama yaşanmıştır. Bu sayede demir ve çeliğe dayalı klasik endüstri ürünleriyle elektrik, makine ve kimya alanlarındaki yatırımlarda öncü konuma gelinmiştir. Farklı alanlardaki yatırımlarla da endüstrisini çeşitlendiren Alman yatırımcılar cam ve optik araçlar, çeşitli madenler, dokuma ve diğer mamul mallarda dünyadaki konumlarını iyi bir seviyeye çıkarmışlardır. Endüstrideki tüm bu gelişmeler beraberinde

halkın refahına etki ederek şehirleşmede artış yaşanmasını da sağlamıştır.

Zollverein'in Osmanlı İmparatorluğu'yla olan ilişkileri de birliğin gelişiminde olduğu gibi Prusya üzerinden olmuştur. Prusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'yla yüz yılı bulan yakın ilişkileri, 1838 Balta Limanı Antlaşması sonrasında 1840 tarihli ticaret anlaşmasıyla Zollverein üzerinden devam etmiştir. Bu sayede daha önceden Osmanlı İmparatorluğu'yla yapılan ticaret sözleşmeleri, Balta Limanı sistemine uyarlanırken birlik tüccarları da yeni haklar kazanmıştır. Bu sayede Osmanlı İmparatorluğu'nda "en ziyâde müsâadeye mazhar" statüsü elde eden birlik üyesi devletlerin tüccarları vergiler konusundaki avantajlarla ticaret hacimlerini genişletme imkanına kavuşmuşlardır. Bu anlaşmadan sonra 1862 ve 1890'da imzalanan anlaşmalarla gümrük vergilerinde çeşitli düzenlemelere gidilirken Osmanlı-Alman iktisadi ilişkileri kapsamında Zollverein'le olan yakınlaşma her geçen gün artmıştır. Bu sayede Almanların Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ticari etkinlikleri de artış göstermiştir.

Kaynakça

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A.DVN.MKL, 3/13-12.

Kaiserliches Statistisches Amt (KSA), *Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich* (1900-1915).

Bergius, Carl Julius, *Ueber Schutzzölle, mit besonderer Beziehung auf den Preussischen Staat und den Zollverein*, Breslau: Gratz, Barth und Comp., 1841.

Brophy, James M., *Capitalism, Politics, and Railroads in Prussia, 1830-1870*, Columbus: Ohio State University Press, 1998.

Cornell, Sarah S., *High School Geography*, New York: D. Appleton and Company, 1864. Online Erişim: "Germanic Confederation", *David Rumsey Historical Map Collection*.

Çıtır, Burak, "Osmanlı-Alman İktisadi İlişkilerine Bir Parantez: Hansa Birliği", *Belgi Dergisi* 24 (Yaz 2022), s. 431-448.

Davis, John R., *Britain and the German Zollverein, 1848-66*, London: Macmillan Press LTD, 1997.

Dedinger, Béatrice (2015), "Trade Statistics of the Zollverein, 1834-1871", *Revue de l'OFCE*, 140/4, p. 67-85.

Deutscher Bundestag Wissenschaftliche Dienste, "Aspekte der Auswanderung aus Deutschland, Ein Überblick über Migrationsbewegungen seit dem 18. Jahrhundert", *Deutscher Bundestag Wissenschaftliche Dienste* 1 - 3000 - 012/16, 2016.

Düstur I-VI, Ankara: Devlet Matbaası, 1939.

Eşiyok, B. Ali "Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Ekonomisine Eklemlenmesinde Bir Dönüm Noktası:1838 Serbest Ticaret Anlaşması", *Mülkiye Dergisi* 34 (2014), s. 67-108.

Franz, Robert, "The Statistical History of the German Banking System, 1888-1907", *Miscellaneous Articles on German Banking*, Washington: Government Printing Office, 1910.

Freytag, Gustav, Julian Schmidt, "Der neue Zollverein", *Die Grenzboten: Zeitschrift für Politik, Literatur und Kunst* 11/1-1 (1852), s. 223-227.

Gast, Georg, "Der preußische Partikularismus und sein Zollverein", *FinanzArchiv/Public Finance Analysis*, Band 27, H. 1/2 (1968), s. 291-317.

Güran, Tefik, *İktisat Tarihi*, İstanbul: Acar Basım ve Cilt, 2003.

Klingelhöffer, Otto, "Der Zollverein im Jahr 1865", *Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft* 19 (1863), s. 87-161.

Kurdakul, Necdet, *Osmanlı Devleti'nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, İstanbul: Döler Neşriyat, 1981.

"L'Allemagne après l'union douanière 1840", par MMs de la Nourais et E. Bères; Lithographe de L. Letronne, 1840.

Mattli, Walter, "Sovereignty Bargains in Regional Integration", *International Studies Review* 2/2 (2000), p. 149-180.

"Mitteldeutscher Handelsverein (1828-1833)", *Der elektronische Reiseführer zum historisch-geographischen Informationssystem: HGIS Germany (1820-1914)*.
http://www.ekomp.digihist.de/Dokumentation_Datensaetze/Multimedia/Staatenwelten/Mitteldeutscher_Handelsverein.pdf.

Muâhedât Mecmûası I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2008.

Obuah, Emmanuel E., Johnson O. Ndubuisi, and Godwin Tamunomi Dappa, "Trade as an Instrument of Diplomacy: An Assessment of Nigeria's Version of Protectionist Trade." *Journal of African Foreign Affairs* 4, no. 1/2 (2017): p. 5–22.

Önsoy, Rifat, *Türk-Alman İktisadi Münasebetleri (1871-1914)*, İstanbul: Enderun Yayınları, 1982.

Özyüksel, Murat, *Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, İstanbul: Arba Yayınları, 1988.

Potyemkin, Vladimir, *Uluslararası İlişkiler Tarihi Diplomasi Tarihi*, çev. Atilla Tokatlı, İstanbul: May Yayınları, 1977.

Price, Arnold Hereward, *The Evolution of the Zollverein*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1949.

Roth, Ralf, "Amerika – Deutschland Folgen Einer Transatlantischen Migration", *Historische Zeitschrift* 281/3 (2005), s. 621-657.

Shafeaddin, Mehdi, "How Did Developed Countries Industrialize? The History of Trade and Industrial Policy: The Cases of Great Britain and the USA", *United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD)/OSG/DP*, no. 139, 1998.

Siemann, Wolfram, *Vom Staatenbund zum Nationalstaat, Deutschland 1807-1871*, München: Verlag C. H. Beck, 1995.

Sombart, Werner, *Die deutsche Volkswirtschaft im neunzehnten Jahrhundert*, Berlin: Georg Bondi, 1903.

Soy, Hacı Bayram, *Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi (1890-1914)*, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2004.

Steinberg, Jonathan, *Bismarck*, çev. Hakan Abacı, İstanbul: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, 2013.

Stiftung Deutsches Historisches Museum, Lebendiges Museum Online (DHM/LeMO), "Die Auswanderung aus Deutschland", (Erişim 3 Eylül 2022).

"The Unification of Germany, I. Rise of the German 'Zollverein' (Customs-Union) up to 1834", *From The Historical Atlas by William R. Shepherd, 1926*, Perry-Castañeda Library Map Collection.

"The Unification of Germany, II. The German 'Zollverein' (Customs-Union) after 1834", *From The Historical Atlas by William R. Shepherd, 1926*, Perry-Castañeda Library Map Collection.

"The Unification of Germany, III. The North German Federation and the German Empire 1866-1871", *From The Historical Atlas by William R. Shepherd, 1926*, Perry-Castañeda Library Map Collection.

Wehler, Hans-Ulrich, *Das Deutsche Kaiserreich 1871-1918*, Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht, 1973.

Yiğenoğlu, Kaan, "The Turkey-UK Free Trade Agreement in Terms of Economic Diplomacy." *Insight Turkey* 23/4 (2021), s. 193–212.

"Zollvereinigungsvertrag", <https://web.archive.org/web/20041119171714/http://verfassungen.de/de/de06-66/zollverein33.htm>.

Extended Abstract

After the industrial revolution, as in different states of Western Europe, Friedrich List and similar economists in Germany advocated customs taxes and interventionist economic policies in order to industrialize. In response to the flooding of the French market with cheap English manufactured goods after the Napoleonic Wars, the government imposed high tariffs on imported goods to protect the French economy. During the same period, the Germans also imposed high customs duties on British goods and implemented a structure that would make imports almost impossible.

The Zollverein, which was founded by Prussia in 1833 and had a common tariff and trade policy goal, was a good example of early economic integration in this context. In the period from the occupation and destruction caused by the Napoleonic Wars to the Congress of Vienna (1815), the political turmoil into which German geography entered brought along economic difficulties. While the number of German states decreased from sixty to thirty-nine with the structural transformation realized after the Congress, a political structure called Deutscher Bund was established among themselves. In this structure, the Kingdom of Prussia was in the strongest position. Thanks to this power, it took action to find a solution to the economic problem as well as a German union around itself.

About ten years before the negotiations to be held under the leadership of Prussia, as a result of bilateral and multiple negotiations led by the southern German states of Wrtemberg and Bavaria, a series of conferences were held in order to reach an agreement on customs after going through a difficult process. In this context, negotiations were held on customs tariff, distribution of revenues, administrative organization, and voting rights. After these negotiations reached a certain maturity, official negotiations were started in 1825, again in Stuttgart, this time with the participation of Baden and Hessen, as well as Wrtemberg and Bavaria. However, the negotiations were inconclusive due to differences of opinion on the common customs tariff. The failure of the inability to reach a common result upon long discussions and negotiations started in 1820 and continued until 1825, led to the perception that even a few states cannot agree on a common

customs and trade system among themselves decisively. As a result, the perception that the bad economic conditions that the German geography entered into after the Napoleonic Wars and the subsequent French Occupation, cannot change became stronger gradually.

Although Württemberg and Bavaria left the table without getting an official result from the negotiations they held both among themselves and with other states in a five-year period, they came together again when the conditions were ripe in 1828. The agreement establishing the customs union between Württemberg and Bavaria, also called the Süddeutscher Zollverein (South German Customs Union), was signed on January 18, 1828. About a month later, on February 14, a similar agreement was made between Prussia and Hessen-Darmstadt (Großherzogtum Hessen – The Grand Duchy of Hesse). The biggest contributor to the conclusion of the negotiations in the north with an agreement was the customs system implemented by Prussia after the Congress of Vienna which proved itself with positive results. Thus, Prussia signed the first customs and trade relations treaty on the basis of parity.

Some attempts were made between Bavaria-Württemberg and Prussia-Hessen in order to put an end to the multiple structures created by the customs unions that emerged in German geography. With the negotiations on this issue that took place as a result of the initiatives of Johann Friedrich Cotta from Tübingen, an agreement was officially reached between the two customs regions on 27 May 1829. In principle, the agreement granted the partners exemption from customs duties for almost all types of goods. This system was the one in force already being applied by Prussia-Hessen. In this way, Prussia's customs system proved its success again. In this process, it was foreseen to build two roads to Saxe-Meiningen and Coburg-Gotha (July 1829) in return for exemption from transit taxes, thus establishing a connection between Prussia and Southern Germany. The corresponding agreement between the north and the south formed the first rings of the Zollverein, which was to be established in the future. This convention entered into force on 1 January 1834 and was valid for eight years, until 31 December 1841. Although the customs union involving Prussia-Hessen was a positive rapprochement for the two states, it was perceived as a threat by the

surrounding states to take action. To wage a tariff war averagely against the South and North, the Mitteldeutscher Handelsverein (Central German Trade Association) was established on September 29, 1828, between Hanover, das Kurfürstentum Hessen-Kassel (Kurhessen), Oldenburg and Brunswick (Braunschweig) feeling their sovereignty threatened.

In August 1831, Kurhessen, one of the members of the union, was exposed to the pressures of Prussia and withdrew from Mitteldeutscher Handelsverein and was included in the Prussia-Hessen agreement. On March 22, 1833, an official customs union agreement was signed between Bavaria-Württemberg and Prussia-Hessen. Shortly after this development, the establishment of Zoll- und Handelsverein der Thüringischen Staaten (Customs and Trade Union of the Thuringian States) on 10 May resulted in the dissolution of Mitteldeutscher Handelsverein at the end of 1833. Although it was established against the domination of Prussia, at the end of the process, the union could not prevent its political and economic rise in the region and disintegrated.

Among the states that founded Mitteldeutscher Handelsverein, Hannover and Braunschweig, this time signed an agreement also known as Einbecker Vertrag or Steuerverein (Einbeck Treaty or Tax Union) against the increasing political and economic weight of Prussia. The relevant agreement entered into force on June 1, 1835. The income generated by the common customs administration established in accordance with this agreement is divided according to the population. Import tariffs imposed on colonial and manufactured goods were also re-established. Oldenburg was also included in this union in 1835. But Braunschweig, one of the first signatories, left the union as early as 1841 and joined the Zollverein. Hannover, which fought against Prussia's power in the region at every opportunity, started to get closer to Zollverein over time and accepted to be a member of the union in September 1851. Other members joined the Zollverein on 1 January 1854. Thus, the Mitteldeutscher Handelsverein, in which Hannover was involved against Prussia, and the subsequent Einbeck Treaty also disappeared.

Thanks to the Zollverein, which means customs union in German, a free trade area was created in the vast majority of Germany with the new union established under the leadership of Prussia and, as seen in the future, an important step was taken in political unification. The aim of the Zollverein was to establish a standard with a framework to be drawn on financial and economic issues by creating an economic internal market. While achieving this goal, the Union further strengthened Prussia, which was politically powerful among the participating states. The Zollverein was originally founded by the Duchy of Saxe-Gotha (present-day Thuringia), the Landgraviate of Hesse-Homburg (part of the modern-day state of Hesse), the Principality of Waldeck (parts of modern-day Hesse and Lower Saxony regions), the states of Kurhessen, Bavaria, and Württemberg, as well as Prussia. By 1834, the number of states registered in the union reached eighteen. It expanded to include Baden, Nassau and Frankfurt in 1836, and Luxembourg, Braunschweig and Lippe in 1842. In the 1850s, Hanover and Oldenburg were also included in the union. Thus, the Zollverein achieved economic unification before the Norddeutscher Bund (North German Confederation) was established as a federal state.

Thanks to the Zollverein, a connection was established between the German states that have a coast on the North Sea and those located in the interior regions. In this way, the link between the industrial development of northern Germany and the expansion of trade in the German geography was established with the Zollverein. With the Zollverein, taxes on transport on the Elbe river were also abolished over time. Shipping on the Rhine river was freed up, and thanks to this, goods and transit trade with the Netherlands and Belgium was expanded in such a way that it was in the interests of these states as well. The cooperation of the Hanseatic cities (Hamburg, Bremen and Lübeck), which was to take place later, gained momentum. With the realization of all these steps, the north of the German geography developed faster and more strongly compared to the previous customs unions by gaining the common interests and sympathies of its citizens through peaceful agreements, and had large trade traffic. Thus, it contributed to the formation of a German political union that would emerge in the future.

The atmosphere of unity experienced when the German states established an economic union that abolished internal customs through the Prussian-led Zollverein, also affected the development of transportation vehicles over time. In order to provide cheaper and faster transportation of commercial goods with the development of the transportation network, the German railway network, which started its first construction and operating activities in 1835 and developed with each new station it reached, also increased the number of states participating in the Zollverein. Each new state included in the Zollverein was actually a new station reached by railway.

How the railway routes were shaped by the power-political and at the same time commercial interests was revealed in the structuring of the Zollverein. The route starting from Berlin to the Ruhr area via Magdeburg is a very good example of this. Due to Hanover's hostile attitude, Prussia cut it off from Mitteldeutscher Handelsverein when it crossed the railway line through Braunschweig. Undoubtedly, this was effective in both the trade union and Einbeck losing their former dominant positions economically in their respective regions.

The expansion of the Zollverein through railway lines also improved the German economy. Thanks to the railway, coal and iron, which form the basis of the German industry, began to spread faster and wider in the domestic market. Thus, an increase in product diversity also occurred while the development of the industry accelerated. Thanks to this, in 1870, Zollverein became the third largest industrial power in the world after Great Britain and the United States. With their full participation in the North German Confederation in 1870-1871 after the Sedan Wars of the southern states against France, the federal state began to exist under the name of the German Empire.

The German states, which completed their economic union (excluding Hamburg and Bremen) before 1871, included the rich mineral resources of the Alsace-Lorraine region, which was taken from France, into their systems when they completed their political union after 1871. With the integration of the new region into the economy, the German Empire, and therefore the Zollverein, became even stronger economically, becoming the fastest-growing economy in Continental Europe.

Looking at the post-union German industry, the most dynamic areas were sectors producing investment and intermediate goods. In addition to the sectors supported by new mineral resources, there were rapid expansions in two industry branches, chemistry and electricity. This diversification in the industry brought the growth of enterprises with it. In this way, Germany evolved from an agrarian-dominated and migrant-sending structure to an industrialized society with a slow and steady development. In this situation, the impact of the improvement in purchasing conditions with the developing industrial sector was undeniable.

Considering the relations of the Zollverein with the Ottoman Empire, its bilateral relations with Prussia, the most powerful member of the union politically and economically, dated back a long time. The first friendship and trade agreement between the Ottoman Empire and Prussia was signed on 22 March 1761. The relevant agreement was extended for 50 years on 31 January 1790. Prussia signed a new trade agreement with the Ottoman Empire on October 22, 1840, on the basis of the 1838 Treaty of Balta Liman on behalf of the member states of the Zollverein. Pursuant to this agreement, customs duties were increased to 5 percent on imports and 12 percent on exports. This treaty aimed to increase trade and facilitate product exchange, especially between the Zollverein and the Ottoman Empire. Accordingly, all the articles of the previous trade agreements between Prussia and the Ottoman Empire remained in force as long as they did not contradict the relevant agreement and were extended to include Zollverein members. In this way, merchants and subjects of Prussia and other members of the Zollverein began to enjoy all the advantages and privileges of the Ottoman Empire.

After the agreement signed by the Ottoman Empire with the Zollverein in 1840, many different trade agreements were signed in the second half of the century. Of these agreements, especially those signed in 1862 and 1890 are very important in terms of economic relations. The agreement signed in 1890 is an expanded version of the provisions and scope of the first agreement. In both agreements, the products to be included in mutual trade were listed. When the relevant agreements were considered from the point of view of the Ottoman

Empire, while a total of 605 products were listed in 1862, including 105 imported and 455 exported items, the number of products increased to 720 in 1890. Although the products were written by name, not all of them were subject to trade. Looking at the annuals of German foreign trade statistics published between 1900 and 1913 on this subject, it is seen that 80 products under 41 headings were subject to trade between the two signatory parties.

With the agreement of 1890, the Zollverein also assumed the obligations of the new customs tariff that the Ottoman Empire had prepared in 1881 and was trying to have it accepted by the countries with which it traded. The relevant tariff foresaw an increase of up to 20 percent in customs duties on many items of goods, not on the quantity of the product, but on its value. Although the agreement was signed, its implementation was subject to the acceptance of the relevant conditions by other states with which the Ottoman Empire traded. Although the agreement does not have any significance in this sense due to this precondition for the implementation of the Zollverein, the trust of the Ottoman administration was gained because it was the first and only state to agree to sign a trade agreement on new tariffs. Thus, under the Zollverein, the Germans not only gained the trust of the Ottoman Empire but also expanded their sphere of economic activity.